

כמה ספרים וסיפורים מן השנים האחרונות

(א) סיפורים אחרים

לפני זמן מה יצא לאור מבחר מתוך כתבי עמוס עוז, "אנשים אחרים"¹. המבחר כולל סיפורים או קטעים מתוך כל ספריו של עמוס עוז שיצאו לאור עד עתה, קטע אחד אשר הופיע במוסף ספרותי אך טרם ראה אור בצורת ספר. יש כאן שלושה סיפורים מתוך "ארצות התן"², קטעים מתוך שלושה הרומנים "מקום אחר"³, "מיכאל שלי"⁴ ו"לגעת במים, לגעת ברוח"⁵ וכן הנובלה "עד מוות". כלומר, הכוונה היא לחתך ייצוגי ומקיף פחות או יותר מיצירת עוז. אין בהוצאת מבחר מסוג זה חידוש מיוחד בקרית ספר שלנו. בשנים האחרונות יצאו לאור מבחרים מסוג זה מיצירות אהרון מגד, יצחק אורפז, א. ב. יהושע, חנוך ברטוב, ועוד. למותר לומר, שעצם הרעיון אינו חידוש ישראלי טהור, אלא מקובל וידוע בספרות העולם, המבורכת במבחרים, מקראות, ואפילו אומניבוסיס (שם שאיני הוגה לו חיבה יתרה) למיניהם. השאלה היא מה מטרה אסופה מסוג זה, כאשר לא מדובר במפעל חיים אלא בסופר העומד עדיין בשיא יכולתו. האם הכוונה היא לתת בפני הקורא העצלן מבחר פרקים מפה ומשם, למען לא יצטרך להטריח עצמו בקריאת רומן שלם ובכל זאת יוכל להשתבח בידיעה כלשהי? משהו בבחינת "עשה את עוז מהר ויעיל"? אישית, איני רואה מדוע על הקורא להסתפק בכמה קטעים מתוך "מיכאל שלי", למשל. "מיכאל שלי" הוא הרומן הטוב ביותר שכתב עוז עד כה ופשוט חבל לבתר אותו. ב"מקום אחר" יש כמה קטעים המהווים שלמות בפני עצמם, ואפשר להביאם בנפרד. אני מתכוונת בזאת לקטעים כגון "מוזימה", הפרק העשירים ואחד של החלק הראשון (שלא נכלל בקובץ). "לגעת במים, לגעת ברוח" הוא ספר חלש ביצירת עוז ובהיותו אקלקטי ופרקני השונים קשורים בחוט מרכזי רופף למדי, אין בחירת כמה קטעים מתוכו פוגמות בו במיוחד. כן גם נראה לי מבחר מתוך "ארצות התן" שאיני כולל את "דרך הרוח" ו"אבן חלולה" כחסר מאוד. הנובלה "אהבה מאוחרת" אף היא מן הראוי היה שתמצא בכל מבחר שהוא של כתבי עוז, והזכרת שולית של מרצה-משוטט הנואם על גורלם המר של יהודי ברית-המועצות ב"ארבעה פרקים ראשונים" אינה מפצה אותנו על היעדרו של שרגא אונגר.

"ארבעה פרקים ראשונים" הוא הקטע היחיד מתוך יצירה אשר טרם הושלמה, ועל כן עוד אין אפשרות לדון בו מתוך הבט מקיף. מוזר ביותר הוא שיש בסיטואציה האתחלתית של הרומן איזו קרבה ל"השער נעול"⁶ לדוד מלך, קרבה שהיא באמת בלתי צפויה. עזריה גיטליס, כמוהו כמשה מאוחד, מגיע אל הקיבוץ

מכוחה של תערוכת בלתי קדושה של אמונה מיושנת ונאיבית באידיאלים וחלום גדולה עצמית נאיבי לא פחות. מכל מקום עוד מוקדם הוא להביע דעה על ההמשך הבלתי קיים לאתחלה מבטיחה זו.

יש מן האכזריות בתיאור האנשים המאכלסים את סיפוריו של עוז. כך, למשל, הסיפור "תיקון העולם" מתוך "ארצות התן" הוא סיפור נטול רחמים, אפילו הוא מסתיים במשפט מפויס אחד. אגב, יש שינוי קטן במשפט הסיום. בנוסח הראשון, ב"ארצות התן", המשפט המסיים הוא — "תהי נשמתו צרורה בצרור התנים". ואילו הנוסח המאוחר יותר, מן המבחר החדש, מסתיים במילים "תהי נשמתו צרורה". זהו בוודאי תיקון רצוי; התנים ויללתם אמנם משמשים יסוד מהותי ביותר ב"ארצות התן" ולעיתים משתלבים בעלילה עצמה בדרכים שונות. כך בסיפור "ארצות התן" המשאיל את כותרתו לקובץ כולו מקבילה עלילת התן הצעיר הנלכד במלכודת לעלילת גלילה המסתבכת ברשתו של מתתיהו דמקוב. אך ב"תיקון העולם" היו התנים בהערה האחרונה באמת מיותרים למדי, והאיחולים לשלום נשמתו של מתקן-העולם רווי-השנאה מוטב להם בצורתם הנוכחית. גיבור "תיקון העולם", אשר את שמו אין אנו לומדים לאורך הסיפור כולו, קרוב בנפשו לכמה מגיבוריו האחרים של עוז, ערירים ותמהוניים אף הם. זהו סיפור קצר, ציור של אופי וכישלון. התיאור חושף ללא רחמים את הרגשות והמניעים של מי שנחשב לאחד מנאמני-הנאמנים (אחד מצירופי הלשון החביבים על הסופר). הרצון לתיקון הפגמים של העולם הוא למעשה הרצון לחשוף פגמים, רצון הנובע מתוך שנאה שלמה. לאמיתו של דבר הכותרת "תיקון עולם" היא אירונית, וכך אף הגדרת הגיבור כמי ששואף לתיקון העולם. שהרי אין דעתו של הגיבור נתונה כלל וכלל לתיקון. נהפוך הוא, הנאתו היחידה בחיים היא חשיפתם וגיילויים של מומים, כשלונות, פגמים. לו באמת היה הכל מתוקן — ונגיח לשאלה אם ייתכן מצב אופטימלי אשר כזה — הרי היו חיינו מתרוקנים מכל תוכן. בלעדי השנאה אין לגיבור קיום, ולא זו בלבד, אלא ששנאה זו חייבת להיות מכוונת כלפי מושא ראוי לכך. ככל שיהא העולם מתוקן פחות, כן ייטב לו לגיבור. הסופר עומד בפירוט על סדר היום השומם של גיבורו ועל הוהשתקעות העקרה בעיתון היומי ועל כמה דפים של כתבי הראשונים. גם מותו של מתקן העולם הוא פרסה עלובה. הוא תולה עצמו בין עצי הפרי, והחברים מוצאים את גופתו באיחור של יום וחצי. העילה למעשה אחרון ונחש זה מתיישבת בקושי עם עקרונות חלוציים בעלים. גרושתו של האיש הערירי עומדת להגשא מחדש, וזוהי בעצם הדחיפה הקלה האחרונה לעבר הסוף. כאילו עלבון אחרון, הוכחה אחרונה לאי-נחיצות קיומית.

גם גאולה מ"נוודים וצפע" אינה מוצאת את מקומה, למרות בקיאותה המופלגת בהכנת קפה שחור, המבוקש בכל אסיפה ומסיבה. עמוס עוז מתאר כאן נושא, אשר העסיק גם סופרים אחרים: אשה לא-יפה ולא-נחשקת, הרואה

בדמיונה אונס שלא נתבצע כלל במציאות. גאולה הנתקלת בבדואי במטע משכנעת את עצמה לאחר מכן שהיא נאנסה, הגם שהבדואי כלל לא נגע בה ורק אמר לה שהיא יפה (על פי תאורה של גאולה בסיפור, מחמאה שהקשר בינה לבין המציאות היה רופף ביותר). וכן גם אמר הבדואי, שעדיין אין לו אשה — כשהוא משאיר את האפשרות לפירוש דבריו בידיה של גאולה. רק לאחר הפגישה, כאמור, משכנעת גאולה את עצמה בשלבים שאכן געשה בה מעשה שאינו ראוי. ההרגשה הגופנית, בניגוד לכל תגובה רציונאלית, היא חזקה כל כך, עד שתזקף אותה קבס ממשי מאוד. הצפע המכיש אותה — האם הוא התגשמות מאווייה הסתומים? מאז ומתמיד מסמל הנחש את תאוות הבשרים. פרשת גאולה משתלבת בדילמה של הקיבוץ כולו. נוכחות הנוודים בקרבת מקום היא בעייתית. פורצת מחלת הפה והטלפיים; נגנבים חפצים שונים ומשונים ויש חבלות קטנות וטורדניות ברכוש. אין הוכחה ברורה וניצחת שאכן ידי הבדואים בדבר. צעירי הקיבוץ מבקשים לעשות שפטים בנוודים, ואילו הקשישים דוגלים בהתנהגות מאופקת. האירוניה טמונה בפיתוח המעמד האחרון. כאמור, נושא האשה הבלתי-נחשקת המדמיינת לעצמה אונס, אינו חדש. כן גם קיים בספרות השלב הבא: האשה המתעלה לדרגת חדשה של היסטריה ומסיתה למעשי תגמול כנגד האיש אשר כביכול פגע בה, כנגדו וכנגד כל השייכים אליו. ב"נוודים וצפע" אין סיום פשטני אשר כזה. גאולה הגוססת מנכישתו של הצפע אף לא מספיקה לספר לאיש על מה שנתארע בה, באמת ובדמיון. הצעירים חמומי המוח יוצאים לעשות שפטים בנוודים מבלי שתזדהא להם אפילו אמתלה בלבוש הזיוותיה המסכנות של גאולה. (גאולה — איזה שם לבערה לאיפה הנגאלת מבעיותיה על ידי ארסו של צפע). ראייה זו של טבע האדם היא אכן אכזרית יותר מאשר הסיום שבעצם ציפינו לו — גאולה הדורשת נקמה על נבלה אשר לא היתה ולא נבראה.

הרומן הבולט ביותר של עוז הוא "מיכאל שלי". עמוס עוז הוא אחד הסופרים המעטים ביותר בספרות הישראלית אשר הצליח לתאר אשה. סצינה כגון חנה גונן היוצאת למסע קניות ורוכשת בהתמכרות פרועה פריטים בלתי נחוצים בסכום שהוא הרבה מעבר ליכולתם הכספית של בני הזוג, ומיכאל המתבונן בה בתדהמה ואינו יכול להבין מהו שמריץ אותה — היא סצינה אשר מעטות כמוה בספרות העברית בתפישת דמותה של האשה. חנה גונן השקועה בעצמה ואינה מסוגלת ליצור קשר אמיתי עם העולם הסובב אותה, ומוצאת לה מפלט באגדות הילדות ובהזיות היא, על כל זריותיה, אשה אמיתית מאוד. יש בה בחנה מידה מסוימת של סכיוזופרניה. היא חיה לה עם בעלה מיכאל ועם בנה יאיר בשכונה ירושלמית מוזנחת אך היא גם נסיכת דנציג ופוגשת במיכאל סטרוגוף והווה במעשי ההרס המופלאים של שני התאומים הערביים עמם שחקה כילדה. הרבה מבקרים התעכבו, ולא תמיד לשבח, על ניתוקה של חנה מן המציאות. אך זהו רק צד אחד של המטבע. חנה מיטיבה לעמוד על טיבם של אנשים ובמיוחד על

חולשותיהם. יחזקאל המסכן, אביו של מיכאל, הדודה ג'ניה המשחקת את תפקיד החמות הבלתי נסבלת, אמה של חנה על דמעותיה ועל העברית העילגת אשר בפיה, מרת טרנופולר, בעלת הבית, הגברת דובה גליק היוצאת מדעתה, הרופא ד"ר אורבך המסור והדייקן המשמיע לשווא אמרות של הגיון בעולם בלתי הגיוני, "חברתי הטובה הדסה" ובעלה אבא — כל אלה ורבים אחרים מופיעים בסיפורה של חנה כשהם מתוארים בעין חדה ומציאותית לגמרי. אפילו הדקויות הקטנות באבחנה קיימות. לא הרי דיבורו העברי העילג של הד"ר אורבך, שהוא יוצא גרמניה, כדיבורה העברי העילג של אם חנה, שהיא ילידת רוסיה. ואילו הדודה ג'ניה לא איבדה את הגיוני הדיבור הפולני. גם אם נאמר, שתבחנות אלה הן משל הסופר עצמו, לא נשנה בכך דבר, שהרי כל תכונותיה של חנה מידי הסופר באו לה. יחסה של חנה לאנשים השונים מעובד עד לפרט האחרון. למשל, שעה שחנה אינה מחמיצה אף הזדמנות אחת להזכיר כי העברית בפי אמה היא מקולקלת, הרי היא מסתפקת בציטוט דברי הרופא כלשונם, מבלי לחוות דעה על מידת הקלוקל שבהם. וכמוכן שטבעי הדבר, שחנה מעבירה ביקורת קטלנית על האם ולא על הרופא. את הדסה מזכירה חנה רק בצירוף התגדרה "חברתי הטובה". הגדרה זו, התזוורת ונשנית, מבהירה לקורא הבהר היטב את רקמת היחסים התד-צדדית. לקראת סיומו של הספר ניתקים כל הכבלים המקשרים את חנה אל סביבתה; המכרים מתים או חולים או מתרחקים; והדסה ובעלה נוסעים לשווייצריה. אגב, הנוסעים מתבטאים על גסיעתם בדיוק באותן מילים אשר קראנו כבר ב"תיקון העולם" בהקשר לאחותו של מתקן העולם — "הוא טען באוזניו כי בסתר ליבו מצפה הוא ליום בו תוענק לו דרגה משרדית הולמת אשר תניח לו לשבת בקביעות בירושלים בלי להתרוצץ כנער-שליח בבירות זרות". עוד שקר ישראלי קטן. שעה שחנה גונן יודעת לראות אנשים באור מציאותי ביותר, היא מאבדת את הערכת המציאות כאשר העניין גוגע לה במישרין. כך הסיפור האומלל סביב בנם בן הטפש עשרה של השכנים, אשר לחנה גדמה שהיא יכולה לשחק לגביז הן את תפקיד המנטור הרוחני והן את תפקיד הפאם פאטאל. שאלה גם אם חנה מרגישה באירוניה המרה הטמונה בכך, שהיא מספרת את סיפורה על "מיכאל שלי" כאשר מיכאל מפסיק להיות שלה. לאור מה שעבר עליו במחיצת חנה, שמעולם לא היתה שלו, קשה להאשים את מיכאל. נקודה מרה אחרת היא והריונה השני של חנה גונן, הריון אשר במקום צמיחה חיים מתחזשים מסמל התפרקות, ריקבון ומוות.

בקובץ "אנשים אחרים" יש רק כמה מן הפרקים הראשונים של "מיכאל שלי", והאחרון שבהם — מסיבת הנישואים המלאה אותות רעים. יש לקוות שהקוראים לא יסתפקו ב"אנשים אחרים" ויפנו גם לסיפורים אחרים.